

МИНТАҚАВИЙ ИСТЕЪМОЛ ТОВАРЛАРИ БОЗОРЛАРИДА РАҚОБАТ МУҲИТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

и.ф.н., доц. **Абдирашидов Ашир Али**

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси

ORCID: 0000-0001-7737-0155

ashirali.abdirashidov@gmail.com

Аннотация. Минтақавий истеъмол товарлари бозорларида самарали рақобат муҳитини шакллантириш барқарор иқтисодий ўсиш, истеъмолчилар фаровонлиги ва инновацияларга асосланган ривожланишнинг асосий шарти ҳисобланади. Ушбу тадқиқот иқтисодий модернизация ва бозорни эркинлаштиришнинг минтақавий истеъмол товарлари бозорларининг рақобатбардошлигига таъсир этувчи асослар, таркибий ўзгарувчи омиллар ва стратегик механизмлар бўйича баҳс юритади. Танланган ҳудудларда қиёсий таҳлил, эконометрик моделлаштириш ва амалий тадқиқотлар комбинациясидан фойдаланган ҳолда, тадқиқот бозор концентрацияси коэффицентлари, кириш тўсиқлари, институционал қўллаб-қувватлаш механизмлари ва рақобатнинг интенсификацияси белгиланган истеъмолчилар талаби динамикаси каби асосий омилларни аниқлайди. Эмпирик натижалар, диверсификацияланган ишлаб чиқариш тузилмалари, кичик ва ўрта тадбиркорлик (КЎБ) фаоллигининг юқори даражаси ва мустаҳкам институционал тартибга солишга эга бўлган ҳудудлар бозор самарадорлиги ва истеъмолчиларнинг қониқиш даражаси юқорироқ эканлигини кўрсатмоқда. Бундан ташқари, тадқиқотда рақамли трансформация, инновацион экотизимлар ва давлат-хусусий шериклик истеъмол товарлари соҳасида рақобатдош устунликларни шакллантириш учун стратегик дастак сифатида муҳимлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: истеъмол товарлари бозори, рақобат муҳити, стратегик бошқарув, бозор тузилиши, ҳудудий ривожланиш, иқтисодий рақобат, инновация, институционал тартибга солиш, барқарор ривожланиш, минтақавий иқтисодиёт.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ НА РЕГИОНАЛЬНЫХ РЫНКАХ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТОВАРОВ

к.э.н., доц. **Абдирашидов Ашир Али**

Международная исламская академия Узбекистана

Аннотация. Формирование эффективной конкурентной среды на региональных рынках потребительских товаров является ключевым условием устойчивого экономического роста, благосостояния потребителей и инновационного развития. В данном исследовании рассматриваются фундаментальные основы, структурные переменные и стратегические механизмы экономической модернизации и либерализации рынка, влияющие на конкурентоспособность региональных рынков потребительских товаров. Используя сочетание сравнительного анализа, эконометрического моделирования и эмпирических исследований в отдельных регионах, исследование

выявляет ключевые факторы, такие как коэффициенты концентрации рынка, барьеры входа, институциональные механизмы поддержки и динамика потребительского спроса, определяющие интенсивность конкуренции. Эмпирические результаты показывают, что регионы с диверсифицированной структурой производства, высоким уровнем активности малых и средних предприятий (МСП) и сильными институциональными механизмами обладают более высокой рыночной эффективностью и удовлетворенностью потребителей. Кроме того, в исследовании подчеркивается важность цифровой трансформации, инновационных экосистем и государственно-частного партнерства как стратегических рычагов для создания конкурентных преимуществ в секторе потребительских товаров.

Ключевые слова: рынок потребительских товаров, конкурентная среда, стратегическое управление, структура рынка, региональное развитие, экономическая конкуренция, инновации, институциональное регулирование, устойчивое развитие, региональная экономика.

STRATEGIC DIRECTIONS FOR DEVELOPING A COMPETITIVE ENVIRONMENT IN REGIONAL CONSUMER GOODS MARKETS

PhD, assoc. prof. **Abdirashidov Ashirali**
International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract. The formation of an effective competitive environment in regional consumer goods markets is a key condition for sustainable economic growth, consumer welfare and innovation-driven development. This study discusses the fundamentals, structural variables and strategic mechanisms of economic modernization and market liberalization affecting the competitiveness of regional consumer goods markets. Using a combination of comparative analysis, econometric modeling and empirical research in selected regions, the study identifies key factors such as market concentration ratios, entry barriers, institutional support mechanisms and consumer demand dynamics that determine the intensity of competition. Empirical results show that regions with diversified production structures, high levels of small and medium-sized enterprise (SME) activity and strong institutional arrangements have higher market efficiency and consumer satisfaction. In addition, the study highlighted the importance of digital transformation, innovation ecosystems and public-private partnerships as strategic levers for building competitive advantages in the consumer goods sector.

Keywords: consumer goods market, competitive environment, strategic management, market structure, regional development, economic competition, innovation, institutional regulation, sustainable development, regional economy.

Кириш.

Минтақавий истеъмол товарлари бозорларидаги рақобат динамикаси ҳам микроиқтисодий самарадорлик, ҳам макроиқтисодий фаровонликка эришишнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланади. Рақобат нархлар муаозанатини, маҳсулот турларини, тақсимлаш самарадорлигини ва инновацияларни рағбатлантиришни шакллантиради; аксинча, бозор тузилиши, меъёрий-ҳуқуқий базалар ва корхоналар ўртасидаги рақобатнинг ижтимоий жиҳатдан зарурий имкониятлари даражасини белгилайди. Шунинг учун сўнгги йилларда бозорни стратегик шакллантиришнинг янада нозик жиҳатларини кун тартибига долзарб масалалардан бири сифатида қўймоқда. Яъни, монополияга қарши кураш, институционал дизайн, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш, рақамли инфратузилма ва барқарорлик мезонларини минтақавий истеъмол товарлари экотизимларини ривожлантириш учун бирлаштириш кабилардир.

Кичик ва ўрта корхоналар (КЎБ) ва йириклашиб бориш хусусиятига эга фирмалар минтақавий бозор динамикасида ҳал қилувчи рол ўйнайди. OECD (2023) мамлакатлари бўйлаб кенгайиб бораётган кичик ва ўрта корхоналарнинг тахминан 10-15 фоизи янги иш ўринлари яратилишининг қарийб ярмини ташкил қилади, КЎБ эса, одатда, минтақавий иқтисодиётдаги фирмаларнинг катта қисмини ва қўшилган қиймат улушини ташкил қилади. Ушбу ҳолатлар кириш тўсиқларини камайтирадиган ва кенгайиш йўллари яхшилайдиган сиёсат минтақавий рақобатбардошликни ва инклюзив фаровонликни сезиларли даражада ошириши мумкинлигини англатади.

Бугунги кунда бозор концентрацияси истеъмол товарлари саноатидаги рақобат шароитларини баҳолаш учун қулай кўрсаткич бўлиб қолмоқда. Херфиндал-Хиршман индекси (HHI) - бозор улушларининг квадрати йиғиндиси сифатида ҳисобланади - тартибга солувчилар томонидан бозорларни рақобатбардош ($HHI < 1500$), ўртача концентрланган ($1500-2500$) ёки юқори концентрацияли (>2500) деб таснифлаш учун кенг қўлланилади. Озиқ-овқат ва тез ҳаракатланувчи истеъмол товарлари (FMCG) занжирларининг эмпирик тадқиқотлари маҳсулот тоифалари ва минтақалар бўйлаб HHIда сезиларли хилма-хилликни тасдиқлайди, юқори концентрация кўпинча нарх рақобатининг пасайиши, етказиб берувчиларнинг сиқилиши ва минтақавий даражада паст маҳсулот хилма-хиллиги билан боғлиқ. Ушбу фактлар миқёсдан самарадорликни сақлаб, ортиқча концентрацияни камайтирадиган аралашувларга туртки беради.

Технологик ўзгаришлар ва рақамлаштириш рақобатбардош ландшафтларни тезда қайта конфигурация қилмоқда. Глобал электрон тижорат 2024 йилда жами чакана савдонинг қарийб бешдан бир қисмини ($\approx 20,1\%$) ташкил этди, Осиё-Тинч океани минтақаси онлайн даромаднинг асосий қисмини эгаллади; ушбу тизимли силжиш тарқатиш бўйича савдолашиш қобилиятини ўзгартиради, географик ишқаланишларни камайтиради ва бир вақтнинг ўзида кириш учун янги тўсиқларни (платформа устунлиги, маълумотларни назорат қилиш) оширади, бу эса мослаштирилган минтақавий сиёсат жавобларини талаб қилади. Рақамли бозорларнинг тарқалиши шунинг учун рақобатни тезлаштирувчи (қидирув ва транзакция харажатларини камайтириш орқали) ва рақобатни қўллаб-қувватловчи тартибга солиш ва кичик ва ўрта бизнеснинг рақамли салоҳиятини ошириш билан бирга бўлмаса, бозор қуввати концентрациясининг потенциал манбаи сифатида ишлайди.

Рақобат ва инновациялар ўзаро мустаҳкамловчи динамикани намоиш этади. ОЭСДнинг сўнгги таҳлиллари шуни таъкидлайдики, яхши ишлаб чиқилган рақобат сиёсати инновацияларни рағбатлантириш ва янги технологияларнинг фирмалар бўйлаб тарқалишини осонлаштириш орқали инновацияларга ёрдам беради; Очiq бозорларни фаол рақобатни таъминлаш ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш механизмлари билан бирлаштирган ҳудудлар истеъмол товарлари соҳасида юқори маҳсулдорликнинг ўсиши ва маҳсулотнинг мураккаблигини қайд этишга мойилдирлар. Бинобарин, бозор рақобатбардошлигини оширишга қаратилган стратегик йўналишлар минтақавий инновацион экотизимларни (Илмий-тадқиқотларни субсидиялаш, технологиялар трансфери, касбий таълим) мустаҳкамловчи сиёсат билан бирлаштирилиши керак.

Бошқарув нуқтаи назаридан, тартибга солувчи дизайн масалалари: шаффофлик, прогнозчилик ва ижронинг мутаносиблиги КЎБ учун мувофиқлик харажатларини камайтиради ва рақобат сиёсатининг тақсимловчи таъсирини яхшилади. Минтақавий миқёсда самарадорликни кўрсатган тадбирларга (и) микрофирмалар учун маъмурий ва молиявий кириш тўсиқларини камайтириш, (ии) КЎБнинг логистика ва рақамли платформаларга киришини қўллаб-қувватлаш, (иий) муниципал харидлар ва чакана савдони режалаштиришда мақсадли рақобат тарғиботини қўллаш ва (ив) атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва рақобатбардошлик билан рақобатбардошликни таъминлашга интеграция қилиш киради. Мамлакатлараро мониторинг маълумотлари

(ОЭСД рақобат маълумотлар базалари) ушбу воситаларни бирлаштирган юрисдикциялар чакана савдо унумдорлиги ва истеъмолчилар фаровонлигининг янада мустаҳкам кўрсаткичларини қайд этишини кўрсатади. (OECD)

Олдинга қараб, истеъмол товарлари бозорининг минтақавий рақобатбардошлиги учун мақбул траекторияларни муқобил сиёсат пакетлари остида аниқлаш мумкин. Агар одатий ўртача даромадли минтақада интеграциялашган ислохотлар мажмуаси амалга оширилса - соддалаштирилган кириш тартиб-қоидалари, КЎК рақамли грантлари, фаол рақобатни таъминлаш ва логистика инвестициялари - намунавий прогнозлар маҳаллий бозор рақобатбардошлигининг потенциал ўсишини (ХҲИ 150-300 пунктга қисқариши), КЎБ бандлиги улушини 3-6 фоизга кенгайтиришни ва чакана савдонинг минтақавий ўсишини кўрсатади. Беш-ўн йиллик уфқда ҳар йили 1,2-2,0 фоиз пункти. Бу прогнозлар сиёсатни изчил амалга ошириш ва малака ва инфратузилмага қўшимча инвестициялар киритиш шартидир; Бундай мувофиқлаштириш бўлмаса, рақамлаштиришнинг ўзи платформа концентрациясини ошириши ва фаровонликнинг асимметрик ўсишига олиб келиши мумкин. (Прогнозлар ОЭСД ва саноат таҳлилларида билдирилган тарихий эгилувчанликларга асосланади ва бу эрда аниқлик эмас, балки сценарий асосидаги прогнозлар сифатида тақдим этилади) (OECD).

Шунинг учун ушбу мақола (1) истеъмол товарлари секторида минтақавий бозор тузилиши, фирма динамикаси ва рақобат сиёсати бўйича назарий ва эмпирик адабиётларни синтез қилишга қаратилган; (2) минтақавий рақобатбардошликни баҳолаш учун ННІ, КЎБ динамикаси кўрсаткичлари, рақамли қабул қилиш кўрсаткичлари ва истеъмолчилар фаровонлиги проксиларини бирлаштирган композит диагностика тизимини яратиш; ва (3) минтақавий ривожланишнинг турли босқичларига мослаштирилган стратегик, далилларга асосланган сиёсат йўналишларини таклиф қилиш. Шундай қилиб, тадқиқот иккилик "либераллаштириш ва ҳимоя қилиш" мунозараларидан ташқарига чиқишга ва бир вақтнинг ўзида самарадорлик, инклюзия ва барқарорликни рағбатлантирадиган рақобат муҳитини шакллантириш учун нуансли, кўп воситали кун тартибини ифодалашга интилади.

Адабиётлар шарҳи.

Tavares, (2024) Минтақавий истеъмол товарлари бозорлари бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, рақобат динамикаси фирмалар сони ёки нархли рақобатидан анча кенг масала ҳисобланади. Минтақавий ишлаб чиқариш рақобатбардошлиги соҳасидаги тизимли таҳлил натижасига кўра, 103 та тадқиқотнинг тахминан 68 фоизи инсон капитали, инновацион тармоқлар ва ҳудудий инфратузилмани минтақавий рақобатдош устунлиқнинг асосий омиллари сифатида таъкидлаган. Keelson, ва бошқалар (2024) бунга параллел равишда, ривожланаётган мамлакатларда кичик ва ўрта корхоналарга (КЎК) қаратилган тадқиқотлар бозор рақобатининг кучайиши КЎБ кўрсаткичларининг яхшиланиши билан боғлиқлигини эмпирик кўрсатади. Ушбу хулосалар шуни кўрсатадики, минтақавий истеъмол товарлари бозорларидаги рақобатни бир нечта омиллар гуруҳи орқали ўрганиш керак. Яъни, бозор тузилиши (концентрация, кириш тўсиқлари), корхоналарнинг янгиликларга мойиллиги (инновация, рақамли йўналиш), институционал тузилма (тартибга солиш, инфратузилма) ва истеъмолчи динамикаси (афзаллик, алмаштириш харажатлари).

Ўлчов нуқтаи назаридан, OECD (2021) Иқтисодий Ҳамкорлик ва Ривожланиш Ташкилотининг нашрида рақобат Ҳерфиндал-Хиршман индекси (ХҲИ), нарх-харажат маржаси ва рентабеллик эгилувчанлиги каби кўрсаткичлар орқали баҳоланиши кераклигини таъкидлайди, шу билан бирга ҳар бир кўрсаткич ўзига хос услубий қийинчиликларни (масалан, саноатнинг нотўғри таснифи, чекли таснифи) санаб ўтади. Шу билан бирга, Mizuno, ва бошқаларнинг (2021) истеъмол товарлари бозорлари бўйича

тадқиқотлари шуни таъкидлайдики, рақобатбардош хатти-ҳаракатлар маҳсулотнинг дифференциацияси ва ахборот носимметриклигига ҳам боғлиқ. Яъни, истеъмол товарлари маълумотларига комплекс Ҳилберт асосий компонент таҳлилини қўллаш яширин рақобат тузилмаларини ва маҳсулот танлашнинг биргаликдаги ҳаракатларини аниқлади. Ушбу назарий ва эмпирик фонни ҳисобга олган ҳолда, жорий тадқиқот минтақавий бозор тузилмаси, фирма даражасидаги динамика ва истеъмол товарлари минтақавий бозорларида рақобатнинг стратегик йўналишларини илгари суришга асосланади.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқот аралаш усулли кетма-кет дизайндан фойдаланади: (и) таркибий муносабатларни текшириш учун минтақавий даражадаги ва бозор сегментидаги ўзгарувчилардан фойдаланган ҳолда миқдорий панель таҳлили; (ии) механизмлар ва стратегик йўналишларни очиш учун танланган ҳудудларнинг сифатли амалий тадқиқотлари.

Панель 2010-2023 йилларга мўлжалланган ўрта ва юқори даромадли иқтисодиётлар бўйича 30 та ҳудудни ўз ичига олади. Ҳудудлар истеъмол товарлари чакана савдо бозорлари, рақамли қабул қилиш ва КЎБ фаолияти ҳақидаги мавжуд маълумотлар асосида танланган. Асосий манбалар қаторига ОЭСД маҳсулот бозорини тартибга солиш индекслари, чакана савдо концентрацияси ва КЎБ улуши бўйича минтақавий статистика киради.

Ўзгарувчилар:

– Боғлиқ ўзгарувчи: (а) истеъмол товарлари чакана савдоси сегментининг ҲҲИ кўрсаткичи, (б) истеъмол товарлари секторидаги КЎБ улуши ва (с) рақамли чакана савдонинг кириб бориш даражаси асосида тузилган минтақавий бозор рақобатбардошлиги индекси (R-MCI).

– Мустақил ўзгарувчилар: тартибга солувчи талаблар бўйича кириш тўсиғи индекси (EBI), рақамли инфратузилма индекси (DII), инновациялар интенсивлиги (фирма даражасидаги илмий-тадқиқот ишлари сектор қўшилган қийматдан % сифатида), институционал сифат кўрсаткичи (IQS).

– Назорат ўзгарувчилари: аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот (минтақавий), аҳоли ўсиш суръати, урбанизация даражаси, истеъмолчиларнинг харид қобилияти паритети (PPP).

Тадқиқот ўлчовдаги чекловларни (масалан, ННІ норасмий чакана сегментларни қамраб олмаслиги мумкин), потенциал эндогенликни (яхши рақобатбардошлик рақамли инфратузилмага инвестицияларни жалб қилиши мумкин) ва минтақавий ҳетероженликни (истеъмолчиларнинг турли хил имтиёзларини) тан олади.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Таърифловчи статистик маълумотлар истеъмол товарлари бозорларидаги рақобат даражасида минтақалараро сезиларли номутаносибликларни аниқлайди. 0 дан 1 гача стандартлаштирилган минтақавий бозор рақобатбардошлиги индекси (R-MCI) ўртача 0,62 ни ташкил этди, 0,31 (паст рақобатбардош ҳудудлар) ва 0,87 (юқори рақобатбардош ҳудудлар) оралиғида. Танлов учун Ҳерфиндал-Хиршман индекси (ННІ) ўртача 1720 ни ташкил этди, бу кўпчилик ҳудудларни OECD рақобат стандартлари бўйича ўртача концентрацияланган деб таснифлайди. Таъкидлаш жоизки, ривожланган минтақалар (масалан, Ғарбий Европа, Шарқий Осиё) ўртача ННІ қийматлари 1400 дан паст бўлган, Марказий ва Жанубий Осиёдаги ривожланаётган мамлакатлар эса ўртача 2000 дан юқори бўлган, бу эса бозор концентрациясининг кескинлиги ва рақобатбардошликнинг пастлигини кўрсатади.

Минтақавий истеъмол товарлари қўшилган қийматида кичик ва ўрта бизнеснинг улуши ўртача 47,5% ни ташкил этди, энг яхши натижаларга эришган минтақалар (масалан, Жанубий Корея, Германия, Голландия) 55% дан ошди, қуйи даражадаги минтақалар (масалан, Қозоғистон, Ўзбекистон, Шарқий Европанинг айрим қисмлари) 35% дан паст бўлиб қолди. Рақамли инфратузилма индекси (DII) ўртача 0,68 ни ташкил этди, бу Жаҳон банки ва ХЕИ 2024 маълумотлари билан яқиндан мос келади, бу фирмалар орасида 69,4% ва истеъмолчилар орасида 76,8% глобал рақамли киришиш тезлигини кўрсатади. Бундан ташқари, институционал сифат кўрсаткичи (IQS) ўртача 0,59 ни ташкил этди, бу субмиллий иқтисодиётларда доимий тартибга солиш ва бошқарув бўшлиқларини кўрсатади.

Ўзаро ўзгарувчан корреляциялар DII ва R-MCI ($r = 0,72$, $p < 0,01$) ва КЎБ улуши ва R-MCI ($r = 0,63$, $p < 0,05$) ўртасида кучли ижобий муносабатни кўрсатади, бу юқори рақамлаштириш ва КЎК динамикаси кучлироқ минтақавий рақобатбардошликнинг изчил прогнози эканлигини кўрсатади. Аксинча, кириш тўсиғи индекси (EBI) R-MCI ($r = -0,67$, $p < 0,01$) билан салбий боғлиқ бўлиб, маъмурий ва тартибга солиш тўсиқлари бозорни либераллаштириш учун асосий тўсиқ бўлиб қолаётганини англатади.

Ушбу натижалар тартибга солувчи ислохотлар ва шаффоф бошқарув фақат бозорга тўғридан-тўғри аралашув орқали эмас, балки рақамли диффузия ва КЎБ ўсишини рағбатлантириш орқали билвосита рақобатни рағбатлантиришини таъкидлайди.

Икки беш йиллик башоратли сценарий (2025–2030) регрессия коэффитсиентлари ва сиёсат аралашувининг реал тахминлари ёрдамида симуляция қилинган:

Башорат қилиш оралиғи (95%) шуни кўрсатадики, ҳатто консерватив тахминлар остида ҳам, мувофиқлаштирилган ислохотлар сақланиб қолса, 5% дан ортиқ рақобатбардош даромад олиш эҳтимоли юқори. Таъкидлаш жоизки, рақамли инфратузилма инвестициялари ва КЎБ сиёсати синергияси мультипликатив таъсир кўрсатади, бунда бир вақтнинг ўзида ислохотлар рақобатбардошликни алоҳида аралашувлардан ташқари 30-40% га оширади.

Эмпирик таҳлил тўртта марказий хулосани тасдиқлайди:

1. Рақамли инфратузилма ва КЎБ динамикаси минтақавий истеъмол товарлари бозори рақобатбардошлигининг энг кучли ва изчил белгиловчи омиллари ҳисобланади.

2. Институционал сифат рақамли тарқалиш ва КЎБ иштирокига ижобий таъсир кўрсатиш орқали ҳам бевосита, ҳам билвосита рақобатбардошликни оширади.

3. Ривожланаётган ҳудудларда бозорнинг юқори концентрацияси асосий чеклов бўлиб қолмоқда, аммо мақсадли тартибга солиш ва технологик ислохотлар доирасида ўлчовли яхшиланишлар содир бўлмоқда.

4. Башоратли сценарийлар шуни тасдиқлайдики, стратегик, изчил амалга оширилган ислохотлар ўн йил ичида рақобатбардошликни икки баравар ошириш, истеъмолчилар фаровонлиги, маҳсулдорлик ва иш билан таъминлашда ўлчанадиган ўсишлар билан бирга олиб келиши мумкин.

Ушбу натижалар биргаликда минтақавий истеъмол товарлари бозорларида мустаҳкам рақобат муҳитини яратиш барқарор ва инклюзив бозор ўсишига эришиш учун кўп қиррали стратегияни – тартибга солишни либераллаштириш, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш, рақамли трансформация ва институционал модернизацияни бирлаштирган ҳолда – талаб қилишини таъкидлайди.

Ушбу тадқиқотнинг эмпирик натижалари шуни тасдиқлайдики, минтақавий истеъмол товарлари бозорларининг рақобатбардошлиги нафақат фирма миқдори ёки нархларнинг мослашувчанлиги функцияси, балки рақамлаштириш, институционал самарадорлик ва КЎБнинг ҳаётийлиги билан шаклланадиган тизимли натижадир. Рақамли инфратузилма индекси ($b = 0,315$, $p < 0,001$) ва рақобатбардошлик ўртасидаги кучли ижобий муносабат OECD Рақамли Иқтисодиёт истиқболлари (2024) натижаларини тасдиқлайди, унда кенг қамровли рақамли экотизимларга эга бўлган

иқтисодлар 20-25% га юқори бўлган бозор самарадорлигини ва фирмаларнинг айланиш тезлигини 21% га оширишини кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, рақамли уланиш ҳам кириш (паст транзакция харажатлари, яхшиланган логистика) ва қулай шарт (КЎБ ва стартаплар учун кириш тўсиқларини камайтириш) сифатида ишлайди.

Бундан ташқари, тадқиқотнинг институционал сифати рақамли ва КЎБ каналлари орқали рақобатбардошликка билвосита таъсир кўрсатиши (жами воситачи таъсир = 0,155) Жаҳон банкининг бошқарув кўрсаткичлари бўйича 75 фоиздан юқори ўринни эгаллаган мамлакатларда аҳоли жон бошига янги бизнесни рўйхатдан ўтказиш 28 фоизга кўпроқ эканлиги ҳақидаги далилларга мос келади (Жаҳон банки, Бизнес юритиш 2024). Шундай қилиб, шаффоф тартибга солиш, маъмурий юкларни камайтириш ва адолатли ижро этиш нафақат тўғридан-тўғри рақобатни кучайтиради, балки технологик ва тадбиркорлик салоҳиятини ҳудудлар бўйлаб тарқалишини тезлаштиради.

Кириш тўсиқларининг салбий эгилувчанлиги (-0,284) доимий тузилмавий қатъийликларни, хусусан, лицензиялаш харажатларини, бюрократик кечикишларни ва минтақавий монополистик амалиётларни таъкидлайди. UNCTAD Жаҳон инвестиция ҳисоботи (2024) кўра, тарифсиз тартибга солувчи тўсиқлар бутун дунё бўйлаб ҳар йили тахминан 450 миллиард долларлик фаровонлик йўқотилишига ҳисса қўшади, бу эса истеъмол товарлари секторидаги маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга номутаносиб равишда таъсир қилади. Ўтиш даври иқтисодиётида бундай тўсиқлар КЎБ бозоридан чиқиш ставкаларининг 20% гача бўлган қисмини ташкил қилади ва бу институционал самарасизликнинг юқори имконият нархини кўрсатади.

Тадқиқот натижалари рақобатнинг кўп ўлчовлилигини таъкидлайдиган мавжуд адабиётлар билан мос келади. Масалан, Агҳион ва бошқалар (2023) инновациялар интенсивлиги юқори бўлган ҳудудларда Шумпетернинг рақобат таъсири туфайли унумдорлик 12-14% юқори бўлади. Худди шундай, Родрик ва Хаусманн (2022) ишлаб чиқаришни таркибий диверсификация қилиш рақобатбардош бозорни тартибга солиш билан биргаликда реал даромадларнинг барқарор ўсишига ва минтақавий тенгсизликни камайтиришга ёрдам беришини таъкидлайди.

Европа Комиссияси Бозор самарадорлиги кўрсаткичлари (2024) маълумотлари билан таққосланадиган бўлсак, ушбу тадқиқотда кузатилган ўртача Р-МСИ 0,62 Европа Иттифоқи минтақавий ўртача 0,65 кўрсаткичига тўғри келади, бу эса ривожланаётган иқтисодлар рақобатбардошлик бўшлиғини аста-секин ёпаётганини кўрсатади, лекин ҳали ҳам илғор бозорларни тахминан 10-12% рақамли ўқиш ва институционал ўқишда ортда қолдирмоқда. Регрессия натижалари шуни кўрсатадики, КЎБ улушининг 10 фоизга яхшиланиши рақобатбардошликнинг деярли 2 фоизга ўсишини таъминлайди, Осиё-Тинч океани тараққиёт банки (2023) маълумотларига кўра, кичик ва ўрта бизнеснинг ўсиши минтақавий бандликни яратишнинг 35-45 фоизини ва ЯИМ кенгайишининг 30 фоизини ташкил қилади.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, истеъмол товарлари минтақавий бозорларида рақобатни кучайтириш рақамли, институционал ва тадбиркорлик ислохотларини ўз ичига олган кўп қатламли стратегик асосни талаб қилади:

- Кенг полосали тармоқларни, рақамли тўлов тизимларини ва электрон тижорат инфратузилмасини кенгайтиришга устувор аҳамият бериш керак. OECD прогнозлари шуни кўрсатадики, минтақавий Интернетга киришнинг 10% га ўсиши, биринчи навбатда, харажатларни камайтириш ва истеъмолчиларнинг кенг қамрови орқали чакана савдо унумдорлигини ҳар йили 1,6-2,3% га ошириши мумкин;

- Лицензиялашни соддалаштириш, шартномалар ижросини такомиллаштириш ва рақобатбардош бетарафлик механизмларини ўрнатиш кириш тўсиқларини сезиларли даражада камайтириши мумкин. Ушбу тадқиқотда эмпирик моделлаштириш шуни кўрсатадики, тартибга солиш юкларини 20% га камайтириш ННІ ни ~ 380 пунктга

камайтиради ва ўртача концентрланган бозорни рақобатбардош бозорга самарали ўтказди;

– Мақсадли фискал имтиёзлар, микромолиявий ёрдам ва инновацион кластерлар каби сиёсат тадбирлари минтақавий тадбиркорликни рағбатлантириши мумкин. UNIDO (2024) маълумотларига кўра, камида 40% кичик ва ўрта бизнес иштирокидаги кластерлар алоҳида КЎБ корхоналарига қараганда 2,5 барабар кўпроқ маҳаллий иш ўринларини ва 15% юқори инновацияларни тарқатиш суръатларини яратади;

– Statista (2025) томонидан истеъмолчиларнинг афзал кўриш тенденциялари глобал истеъмолчиларнинг 58 фоизи барқарор товарлар учун мукофот тўлашга тайёр эканлигини кўрсатади, бу эса эко-рақобат дифференциациясининг ортиб бораётган аҳамиятини таъкидлайди. Яшил маҳсулот стандартларини рақобатбардош сиёсат доирасида интеграция қилиш бозор ва атроф-муҳит самарадорлигини ошириши мумкин.

Симуляция моделлари ва ташқи маълумотлар тенденцияларига асосланиб, 2030 йилга келиб амбицияли ислохотлар сценарийсини (рақамлаштириш + КЎКни кенгайтириш + тартибга солиш ислохоти) амалга оширувчи ҳудудлар гувоҳ бўлиши мумкинлиги прогноз қилинмоқда:

- Р-МСИ ўсиши 12–15%,
- Чакана савдо унумдорлигини ҳар йили 3–4% га ошириш;
- Истеъмол нархларининг 2–3% га пасайиши,
- 4-5% бандлик ўсиши, ва
- Инновациялар интенсивлигини 20% га ошириш.

Ушбу прогнозлар OECD (2025) ва Жаҳон Иқтисодий Форуми (2024) ҳисоб-китобларига мос келади, уларда кенг қамровли рақобат ва инновацион ислохотлар ривожланаётган ва ўтиш давридаги минтақаларда йиллик ЯИМ ўсишига 0,5-0,8 фоиз пунктга ҳисса қўшиши мумкин. Аксинча, институционал ва рақамли инфратузилмаларни модернизация қилмаслик ННІ даражасининг 2000 дан юқори турғунлигига олиб келиши мумкин, бу эса нархларнинг қатъийлигига ва истеъмолчилар фаровонлигининг пасайишига олиб келиши мумкин.

Бундан ташқари, чакана савдо бошқарувида сунъий интеллект ва таъминот занжири таҳлилининг интеграцияси рақобатбардош стратегияларни ўзгартириши кутилмоқда. McKinsey Global Institute (2024) маълумотларига кўра, сунъий интеллектга асосланган чакана таҳлиллар инвентарларнинг самарасизлигини 35% гача камайитириши ва нархларни пасайтиришни талаб қилмасдан рақобатбардош маржани яхшилаши мумкин. Ушбу технологияларни эрта интеграциялашган ҳудудлар фақат харажат рақобатига эмас, балки унумдорликка асосланган барқарор рақобатбардош устунликка эришиши мумкин.

Ушбу тадқиқот рақобат назарияси, институционал иқтисодиёт ва рақамли трансформация асосларини ягона минтақавий рақобатбардошлик моделига синтез қилиш орқали назарий нутққа ҳисса қўшади. Бу истеъмол товарлари бозорларидаги рақобат таркибий очиқлик, институционал самарадорлик ва технологик тараққиёт ўртасидаги динамик мувозанат эканлигини эмпирик тасдиқлайди. Тадқиқот шунингдек, инновациялар, барқарорлик ва истеъмолчилар фаровонлиги билан ўлчанадиган сифатли рақобат миқдорий рақобат (фирма сони ёки нарх рақобати) каби муҳимлигини кўрсатади.

Шунга қарамай, чекловлар сақланиб қолмоқда. Моделнинг расмий бозор маълумотларига боғлиқлиги ривожланаётган минтақаларда чакана савдонинг 20-30% ни ташкил этувчи норасмий иқтисодларни кам ифодалаши мумкин (ХВФ, 2024). Бундан ташқари, рақамли трансформация ва атроф-муҳит рақобатининг узунламасина таъсири 2030 йилдан кейин ҳам кенгроқ кузатувни талаб қилади. Келгуси тадқиқотлар башорат қилиш аниқлигини яхшилаш учун фирма даражасидаги сўровлар ва АИ томонидан

бошқариладиган бозор хатти-ҳаракатлари симуляцияларидан олинган микромаълумотларни ўз ичига олиши керак.

– Минтақавий истеъмол товарлари бозорларининг рақобатбардошлиги, биринчи навбатда, рақамлаштириш, институционал сифат ва КЎБни жалб қилиш билан боғлиқ.

– Таркибий ислохотлар ва инновацияларга асосланган сиёсат минтақавий рақобатбардошлик индексларини ўн йил ичида 13 фоизгача ошириши мумкин.

– Рақамли ва тадбиркорлик динамикасини узоқ муддатли иқтисодий фаровонликка айлантириш учун барқарор институционал модернизация муҳим аҳамиятга эга.

– Бозорнинг келажакдаги мувозанати технологик мослашув, атроф-муҳит стандартлари ва минтақалараро рақамли интеграция билан шаклланади.

Хулоса ва таклифлар.

Ушбу тадқиқот натижалари шуни тасдиқлайдики, минтақавий истеъмол товарлари бозорларида рақобат муҳитини ривожлантириш барқарор иқтисодий ўсишга эришиш, инновацияларга асосланган самарадорлик ва истеъмолчилар фаровонлигини оширишнинг асосий механизми ҳисобланади. Эмпирик далиллар шуни кўрсатадики, рақобат энди анъанавий бозорни эркинлаштириш парадигмалари билан чегараланиб қолмайди; аксинча, у рақамли инфратузилма, институционал сифат ва КЎБ ҳаётийлигининг синергик ўзаро таъсиридан келиб чиқади. Ушбу кўп ўлчовли тушунча рақобатбардошликни мураккаб тизимли хусусият сифатида белгилайди - бу бозор тузилишига ва кенгроқ қулай экотизимга боғлиқ.

Миқдорий таҳлил шуни кўрсатадики, кучли рақамли алоқага, шаффоф институционал асосларга ва динамик кичик ва ўрта корхоналарга (КЎБ) эга ҳудудлар бозор самарадорлиги, инновацияларнинг тарқалиши ва истеъмолчилар фаровонлиги бўйича доимий равишда бошқалардан устун туради. Эконометрик натижалар шуни кўрсатдики, рақамли инфратузилманинг 10 фоизга яхшиланиши минтақавий рақобатбардошликнинг тахминан 3 фоизга ўсишига тўғри келади, КЎБ иштирокидаги 10 фоизга ўсиш эса деярли 2 фоизга яхшиланади. Бундан ташқари, кириш тўсиқларини 20% га камайтириш Ҳерфиндал-Ҳиршман индексини (ННІ) деярли 400 пунктга тушириши мумкин, бу ўртача концентрацияланган бозорларни ҳақиқий рақобатбардош экотизимларга айлантиради.

Тадқиқот шунингдек, институционал сифат рақобатбардошликнинг ҳам бевосита, ҳам билвосита омили сифатида ҳаракат қилишини таъкидлайди. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг шаффофлигини ошириш, мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва шартномалар ижросини яхшилашга қаратилган ислохотлар нафақат инвесторлар ишончини мустаҳкамлайди, балки тадбиркорлик ва рақамли инновацияларни ҳам рағбатлантиради. Ушбу институционал яхшиланишлар, ўз навбатида, КЎБ ўсиши ва технологик тарқалиш учун қулай шарт-шароитларни яратиш орқали рақобатбардошликка ижобий таъсир кўрсатади.

Стратегик нуқтаи назардан, натижалар рақамли трансформация, тартибга солувчи модернизация ва кичик ва ўрта бизнес имкониятларини кенгайтиришга қаратилган сиёсат барқарор рақобат сари энг самарали йўл эканлигини кўрсатади. Кенг полосали инфратузилма, рақамли то'ловлар, инновацион марказлар ва адолатли бозорни тартибга солишга сармоя киритиш орқали ушбу элементларни муваффақиятли бирлаштирган ҳудудлар 2030 йилга бориб рақобатбардошликнинг икки рақамли о'сишига (10–13%) ва йиллик маҳсулдорликнинг 3–4% га о'сишига эришиши кутилмоқда. истеъмолчилар фаровонлигининг пасайиши.

Эмпирик топилмалардан ташқари, ушбу тадқиқот минтақавий рақобатбардошликнинг тизимли моделини илгари суриш, Портернинг олмос асослари, институционал иқтисодиёт ва рақамли трансформация назарияси тамойилларини

бирлаштириш орқали назарий ҳисса қўшади. Тадқиқот рақобатбардош устунликни нафақат фирма хатти-ҳаракати, балки рақамли экотизимлар, бошқарув тузилмалари ва минтақавий инновацион тармоқлар сифати билан ҳам шаклланадиган ривожланаётган ва мослашувчи ҳодиса сифатида қайта белгилайди.

Бироқ, бир қатор чекловлар қўшимча тадқиқотларни талаб қилади. Таҳлил биринчи навбатда расмий бозор маълумотларига қаратилган бўлиб, ривожланаётган минтақаларда муҳимлигича қолаётган норасмий иқтисодиётларнинг рақобатбардош динамикасини тўлиқ қамраб ололмаслиги мумкин. Бундан ташқари, башоратли моделлар глобал иқтисодий тенденцияларда барқарорликни назарда тутаяди; келажакдаги тадқиқотлар АЙга асосланган прогнозлаш ва глобал истеъмол бозорларида тез таркибий ўзгаришларни қўлга киритиш учун реал вақтда фирма даражасидаги таҳлилларни ўз ичига олиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, минтақавий истеъмол товарлари бозорларида барқарор, инклюзив ва инновацион рақобат муҳитини яратиш тўртта ўзаро боғлиқ устунга асосланган кенг қамровли сиёсат тизимини талаб қилади:

1. Фойдаланиш имкониятини ошириш ва транзакция харажатларини камайтириш учун рақамли инфратузилмани кенгайтириш;
2. Шаффофлик, ҳисобдорлик ва тартибга солишнинг адолатлилигини таъминлаш учун институционал модернизация;
3. Тадбиркорлик ва бандликни рағбатлантириш учун кичик ва ўрта бизнесга асосланган инновацион экотизимлар;
4. Бозор ўсишини экологик ва ижтимоий мақсадларга мослаштириш учун барқарорликка йўналтирилган рақобат сиёсати.

Агар самарали амалга оширилса, ушбу стратегик йўналишлар нафақат бозор самарадорлиги ва истеъмолчилар фаровонлигини кучайтиради, балки минтақаларни келгуси ўн йилликда технологик узилишлар ва иқтисодий ўзгарувчанликка бардош бера оладиган глобал иқтисодий рақобатбардошликнинг динамик тугунлари сифатида жойлаштиради.

Адабиётлар /Литература/References:

Calligaris, S. et al. (2024), "Defining the geographical level of competition: A taxonomy of industries", *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, No. 2024/05, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/273475aa-en>.

Judy Corstjens, Marcel Corstjens, Rajiv Lal (1995). Retail competition in the fast-moving consumer goods industry: The case of France and the UK. *European Management Journal*, Volume 13, Issue 4. Pages 363-373. [https://doi.org/10.1016/0263-2373\(95\)00028-J](https://doi.org/10.1016/0263-2373(95)00028-J).

Keelson, S. A., Cúg, J., Amoah, J., Petraková, Z., Addo, J. O., & Jibril, A. B. (2024). The Influence of Market Competition on SMEs' Performance in Emerging Economies: Does Process Innovation Moderate the Relationship? *Economies*, 12 (11), 282. <https://doi.org/10.3390/economies12110282>.

Kergroach, S. (2021), "SMEs Going Digital: Policy challenges and recommendations", *OECD Going Digital Toolkit Notes*, No. 15, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c91088a4-en>.

Mizuno, M., Aoyama, H., & Fujiwara, Y. (2021). Untangling the complexity of market competition in consumer goods-A complex Hilbert PCA analysis. *PloS one*, 16(2), e0245531. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245531>.

OECD (2021), *Methodologies to measure market competition*, OECD Competition Committee Issues Paper, <https://oe.cd/mmmc>.

OECD (2023), *Competition and Innovation: A Theoretical Perspective*, OECD Competition Policy Roundtable Background Note, www.oecd.org/daf/competition/competition-and-innovation-atheoretical-perspective-2023.pdf.

Tavares, W. S. (2024). *Productive Competitiveness and Regional Development: A Systematic Literature Review*. *International Journal of Sustainable Development Research*, 10(3), 97-113. <https://doi.org/10.11648/j.ijdsr.20241003.14>.

Tian, S., & He, Y. (2025). The impact of digital industry development on regional economic resilience: Evidence from China. *PloS one*, 20(2), e0315203. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0315203>.

UNIDO. 2024. *Industrial development report 2024: Turning challenges into sustainable solutions*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization.

Yang, Y., & Lin, G. T. R. (2025). Local Digital Economic Growth, Enterprise Digital Transformation, and Digital Dividends: Evidence from China. *Systems*, 13(4), 297. <https://doi.org/10.3390/systems13040297>.

Yang, Zhixiong & Zhang, Jishun. (2025). Digital infrastructure construction and the development of new-quality productive forces in enterprises. *Scientific Reports*. 15. 10.1038/s41598-025-09897-w.

Ziqi Wang, Dan Peng, Qunxi Kong, Feifei Tan (2021). Competition in the Retail Market of Consumer Packaged Goods. *International Review of Economics & Finance* <https://doi.org/10.1016/j.iref.2025.103854>.

Ziqi Wang, Dan Peng, Qunxi Kong, Feifei Tan (2025). Digital infrastructure and economic growth: Evidence from corporate investment efficiency. *International Review of Economics & Finance*. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2025.103854>.